

УДК 930(477)»1785/1917

Олександр БОНДАРЕНКО,
д.і.н., доцент кафедри історії,
археології, інформаційної та архівної справи
*Центральноукраїнський національний
технічний університет*

КУЛЬТУРА МІСТ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ 1775–1917 рр. В ІСТОРІОГРАФІЇ ІМПЕРСЬКОЇ ДОБИ

Серед важливих проблем вітчизняної історичної науки помітне місце займає вивчення історії культури міст. Зумовлене воно передусім браком уваги до вивчення цієї теми за радянської доби, з одного боку, й усвідомленням її значущості у розвитку суспільства – з іншого.

Міста відігравали й відіграють в історії будь-якої цивілізації ключову роль, будучи своєрідним «каркасом» сучасної цивілізації та перетворившись на інноваційні центри, що визначають розвиток не тільки суміжних територій, але й цілих регіонів будь-якої країни. Саме в місті відбувалося формування основного вектора культури.

Окреслена проблема певною мірою була предметом розгляду в працях дослідників імперської доби. Зауважимо, що потреба в історіографічному аналізі наукового доробку вчених попередніх періодів не викликає сумніву, адже без звернення до минулого, без наукової рефлексії та усвідомлення наукового знання сучасні повноцінні історичні дослідження немислимі. Тому необхідно, по-перше, визначити основні підходи до цієї проблеми в історіографії імперської доби та, по-друге, встановити ступінь розробленості історії культури населення міст Наддніпрянщини останньої чверті XVIII – початку XX ст.

Перші кроки у дослідженні зазначеної проблеми зробили сучасники – громадські діячі, статисти, краєзнавці, історики, етнографи та географи. Одним з перших започаткував систематичний виклад історії та культури міст, зокрема Києва, відомий історик та археолог М. Берлинський. Опираючись на достатньо широку базу писемних та археологічних джерел, учений у своїх працях подає історію міста й доповнює його характеристикою найвідоміших пам'яток культури [1].

Суттєвий внесок у вивчення культури українських міст у першій половині та середині XIX ст. зробили професійні науковці та аматори: З. Аркас, перший ректор Київського університету Св. Володимира М. Максимович, професори С. Орнатський, С. Зенович, В. Цих, історик М. Закревський, київський цивільний губернатор І. Фундуклей, митрополит Є. Болховітинов, літератор та археолог М. Сементовський.

У середині XIX ст. специфічною рисою стало розширення проблематики міських досліджень, поява перших монографічних наукових праць,

присвячених зокрема й культурі міст. У них відображено певні проблеми формування та розвитку міського соціокультурного простору, деякі питання архітектури міст, їхнього благоустрою, побуту та культури міського населення. Так, у монографії українського етнографа й археолога О. Терещенка [3] на основі чималої кількості джерел висвітлено побут містян, зокрема одяг, житло тощо. Частина дослідження присвячена звичаям, віруванням, святам та дозвіллю міських мешканців. Зауважимо, що це була чи не перша спроба «поставити на наукову основу» етнографічне вивчення народного побуту та культури.

На переконання професора, ректора Київського університету Св. Володимира історика К. Неволіна, саме в місті формувалися нові форми і установи, які більше відповідали модернізованому соціокультурному устрою, творилися інститути, що забезпечували зміни в усьому суспільстві: «в містах зосереджувалось все, що є найкращого в народонаселенні держави. Міста нині ... стали осередком духовного і матеріального життя в державі» [2, с. 5-6].

Об'єктивні процеси індустріалізації та урбанізації у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. сприяли збільшенню уваги вчених до вивчення історії та культури міст. Історики, етнографи, археологи, мовознавці тощо, серед яких, насамперед, В. Антонович, М. Владимирський-Буданов, Г. Ге, В. Іконников, І. Каманін, М. Костомаров, О. Лазаревський, О. Левицький, Ф. Лебединцев, В. Надлер, А. Скальковський, Д. Яворницький та ін. зібрали, опрацювали та опублікували чималий масив матеріалів, що стосувався історичного розвитку українських міст. Науковці розглядали історію виникнення міст, основні етапи їхнього господарського й культурного розвитку. На основі різноманітних джерел автори висвітлювали ті чи інші сторони розвитку міста, його зовнішній вигляд, організацію освіти, духовного життя, спосіб життя містян у різні історичні періоди.

Загалом в імперській історіографії простежуються три етапи вивчення культури міст, кожен з яких мав особливості, що були пов'язані з певними дослідницькими підходами та тематикою досліджень. Специфічною рисою першого періоду (остання чверть ХVІІІ – перша половина ХІХ ст.) є констатація особливостей міської культури та спроби їхнього узагальнення. Впродовж другої половини ХІХ ст. (другий етап) з'являються наукові праці краєзнавців, в яких істотне місце стали займати міські історико-культурологічні сюжети. Впродовж третього етапу (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) з'явився стійкий дослідницький інтерес до внутрішнього розвитку окремого міста, приватного життя міських верств.

Отже, викладене вище дає змогу зробити такі висновки: 1. В імперській історіографії культури міст Наддніпрянщини нагромаджено фактологічний матеріал, визначено певні теоретико-методологічні підходи. 2. Переважання історико-юридичного, географічного та соціально-економічного підходів не дозволило виокремити міську культуру як самостійний об'єкт вивчення. 3. Наприкінці імперського періоду спостерігається формування «галузевого» підходу у дослідженні культури українських міст, що пояснюється недостатньою вивченістю окремих складників міської інфраструктури. Якщо

на початку означеного етапу місто постає як певна «цілісність», то на межі XIX–XX ст. воно «розмивається» між різними науковими напрямками, а окремі здогадки і спостереження вчених були не спроможні призупинити цей процес. І тільки в окремих краєзнавчих дослідженнях місто і міський культурний простір все ще зберігали свою цілісність як об'єкт наукового вивчення. 4. Культура міст у тогочасній історіографії так і не стала предметом спеціального студіювання, а була складовою частиною праць з міської проблематики загалом. Оскільки ці праці не були узагальнювальними цілісними дослідженнями, тому в них можна отримати лише поверхову, розрізнену інформацію про ті чи інші сторони культурного життя українських міст. Переважно вони мали описовий характер і слугували насамперед для накопичення фактологічного матеріалу. 5. Учені зробили певний внесок у дослідження побуту, способу життя містян. Однак вони розглядалися фрагментарно, та й здебільшого увага науковців зосереджувалася переважно на житті привілейованих міських прошарків. Тому чимало проблем окресленої теми навіть не були поставлені.

Джерела та література

1. Берлинский М.Ф. Краткое описание Киева, содержащее историческую перечень сего города, так же показание достопамятностей и древностей оного. СПб.: Тип. Департамента народного просвещения, 1820. 204 с.
2. Неволин К.А. Общий список городов русских // Полн.собр.соч. Т.6. СПб., 1859. С. 27–95.
3. Терещенко А. Быт русского народа: В 7 т. СПб.: В Тип. Министерства Внутренних Дел. 1848.